

УДК [930.2:329.7УПА](477)”1939/1945

Ігор ГАВРИЛІВ

ДО ПИТАННЯ УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Проаналізовано на основі історичних джерел та досліджень процес становлення в роки Другої світової війни Української повстанської армії (УПА). Вказано на військово-політичну діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) у міжвоєнний період та на початку світового конфлікту, яка призвела до утворення національних збройних формувань, що вели запеклу боротьбу з усіма поневолювачами України.

Ключові слова: УПА, ОУН, Друга світова війна, національно-визвольний рух, військовий вишкіл.

Споконвіків українці змушені були поєднувати два основні заняття – обробку землі й оборону країни від чужинців-завойовників. Тобто, образно кажучи, рало і меч – ось повсякденні знаряддя українця. На зламі кінця Середньовіччя та початку Нового часу наші предки витворили своєрідний феномен, створивши могутню мілітарну силу тогочасної Європи – славетне козацтво. У бездержавний період козаки зуміли самоорганізуватися в Запорізьку Січ – військову республіку з демократичними засадами правління, яка понад три століття стримувала наступ ісламу на європейські народи. Цей феномен вдалося повторити в роки Другої світової війни, коли було створено Українську повстанську армію, яка своєю дією не змогла вберегти народи Центрально-Східної Європи від радянської окупації, але збройний опір українського націоналістичного підпілля в повоєнний час унеможливив повну інкорпорацію країн т. зв. “народної демократії” у СРСР.

Справді, УПА була “Армією без Держави”, за влучним висловом Тараса Бульби (“Максима Боровця”), який так назвав свої спогади, що вийшли вже після смерті автора, в 1981 р., у Канаді. Користуючись примірником, перевиданим у Львові “Поклик сумління” в 1993 р., я звернув увагу, що автор стверджує: “Від 22.6.1941 р. автоматично перестало існувати Українське Національне Відродження [постало зимою 1932–1933 рр. – *І. Г.*], а на його місце зродилася Українська Повстанська Армія”¹. Згодом дослідники писали: “Перші збройні формування виникають стихійно у волинських і поліських лісах ще у 1941 р. під такими назвами УПА «Поліська січ», якою командував М. Боровець (псевдо Тарас Бульба), «Поліське лозове козацтво» та ін. Пізніше ці військові об’єднання отримають

¹ Бульба-Боровець Т. Армія без Держави / Т. Бульба-Боровець. – Львів: “Поклик сумління”, 1993. – С. 78.

спільну назву – Українська Національна Революційна Армія (УНРА). В народі їх називали бульбівцями або бульбашами”².

Інший автор доводить: “Як засвідчують радянські архіви, перші військові загони УПА появилися зразу ж на початку війни між Німеччиною і Радянським Союзом у липні 1941 р. на Поліссі в районі м. Олевська на Рівненщині. Ці перші українські формування так і називалися – Українська Повстанська Армія. УПА вже вела війну проти вимушених відступати радянських військ і захищала українське населення від грабунків. Налічувала вона в цей час від 3 до 5 тисяч чоловік, очолював її Тарас Боровець (псевдонім Бульба)”³.

У документах, які нещодавно видав Володимир Сергійчук, читаємо звіт Тараса Бульби-Боровця про очолюваний ним у роки Другої світової війни повстанський рух, подиктований у Берліні 8 листопада 1944 р. під назвою “Історія Української Повстанчої Армії”⁴. Як відомо, Т. Бульба-Боровець був офіційним представником Державного Центру (ДЦ) УНР в екзилі та сповідував ідею відновлення Української Народної Республіки, з упадком якої в 1920 р. в Україні ширився саме “повстанчий рух”. В іншому звіті Т. Бульби-Боровця президенту і головному отаманові Збройних сил України Андрію Лівичкому про очолюваний ним у роки Другої світової війни повстанський рух від 15 червня 1945 р. автор згадує: “Коли Українська Повстанча Армія «Поліська Січ», яка нараховувала понад 10000 людей, 16. XI–1941 р. була німцями розпущена, частина січовиків з мого наказу лишилася в поліційній службі, частина розійшлася по домах, а частина пішла назад в ліс і розпочала партизанську акцію проти німців”⁵. Щодо 10 тис. воїнів, то це, очевидно, велике перебільшення, адже після реорганізації та поновлення боротьби на серпень 1942 р. його відділи нараховували лише понад 1000 осіб⁶. На початку 1943 р. відбувалися переговори між різними українськими військовими формуваннями щодо узгодження воєнних дій. У пропозиціях Т. Бульби-Боровця крайовому проводу ОУН(б) щодо об’єднаних акцій від 25 березня 1943 р. зазначено: “Ще ніде нічого нема, а вже військові відділи ОУН розголошують, що вони не визнають нікого поза собою і виразно починають грозити роззброєнням людей з Української Повстанчої Армії та людей з ОУН під проводом полк. А. Мельника. Це означає, що завтра неминучі збройні сутички та братнє кровопролиття, бо ясна річ, що ніхто зі згаданих людей зброї ніколи і нікому не віддасть”⁷. І нарешті Наказ Головної Команди УПА про перейменування Української повстанчої армії на Українську народну революційну армію від 20 липня 1943 р.: “З огляду на те, що в рядах Української Повстанчої Армії об’єдналося багато досі окремо діючих партизанських відділів та з’єднань з усіх областей України, чим боротьба переходить на площину всенародної революційної боротьби цілого українського народу проти загарбників – Головна Команда Української Повстанчої Армії постановляє переіменувати Українську Повстанчу Армію на УКРАЇНСЬКУ

² Киричук Ю. Історія УПА / Ю. Киричук. – Тернопіль, 1991. – С. 12.

³ Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів: монографія / В. Ідзьо. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – С. 53.

⁴ Бульба-Боровець Т. Документи. Статті. Листи / Т. Бульба-Боровець. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С. 247–257.

⁵ Там само. – С. 270.

⁶ Там само. – С. 14.

⁷ Там само. – С. 172.

НАРОДНЮ РЕВОЛЮЦІЙНУ АРМІЮ»⁸. 4 серпня 1943 р. Т. Бульба-Боровець відправив Відкритого листа до членів Проводу Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери, в якому стверджено: «Коли в липні 1941 р. Українська Повстанча Армія «Поліська Січ» розпочала свою збройну акцію, Ви заявили супроти неї негативне становище, яке триває до останньої хвилини. Непорозуміння заключалися в тому, що ми не підпорядковувалися урядові Степана Бандери і це Ви вважали за прояв отаманії та анархії з нашого боку.

Ми не могли підпорядковуватися урядові, який проголосив українську державу за плечима німецької армії без офіційного визнання цієї держави німецьким урядом»⁹.

Враховуючи наведені термінологічні дефініції, можна констатувати, що Т. Бульба-Боровець ніякого відношення до створення Української повстанської армії не мав. А лише за декілька десятиліть, після закінчення Другої світової війни, вирішив у спогадах привласнити першість у створенні славної УПА.

Щоб досягти в умовах бездержавності, в епіцентрі фронтів воюючих сторін та без зовнішньої допомоги (для порівняння: польське підпілля координувало свої дії з еміграційним урядом, який перебував у Лондоні та постійно отримував всебічну допомогу англійців) таких результатів, коли українські повстанці вели бойові дії на досить великій території від Закарпаття до Наддніпрянщини, від Берестейщини до Буковини, чисельністю до 100 тис. осіб (дані на 1944 р.)¹⁰, потрібно було вести багаторічну підготовку. Саме завдяки активній діяльності УВО—ОУН у міжвоєнний період це стало можливим. Тоді було очевидно, що звільнення України можливе лише збройним шляхом. Тому ще на підготовчій стадії установчого конгресу ОУН у 1927–1929 рр. підготовлено низку рефератів із військової й воєнної проблематики: М. Омеляновича-Павленка «Матеріали до військового діла», «Думки про еволюцію старшинського вишколу»; Є. Коновальця «Військовий вишкіл»; В. В. «Радіо-зброя»; Р. Ярого «Військове виховання молоді», «Військове самовиховання»; Р. Сушка «Легіони»; М. «Війна будучності» та ін.¹¹ У них висвітлено низку завдань, які стояли перед українством: налагодити широку пропаганду військового навчання серед молоді; створити військовий центр з українських старшин, підготувати спеціалізовані видання, в яких розробити теоретичні питання організації національних збройних сил; виробити плани вишколу майбутніх воїнів.

На Конгресі ОУН були виголошені реферати, в яких визначено воєнну доктрину і військово-політичну діяльність українських націоналістів: Є. Коновальця «Сучасне положення на українських землях», «Військова справа»; М. Капустянського «Військова політика України», «Справа інтервенції»; Л. Костаріва «Проблема морської оборони України»; Я. Герасимовича «До морської політики України»; С. Чучмана «Політичне становище в Західній Україні»; Р. Ярого «Закарпаття»; Ю. Руденка «Політичне становище на Буковині та Бессарабії», З. Пеленського «Міжнародна політика України»;

⁸ Бульба-Боровець Т. Документи. Статті. Листи... – С. 194–195.

⁹ Там само. – С. 201.

¹⁰ Див.: Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль; [відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович]. – 2-ге вид., випр. та доп. – Львів, 2008. – С. 71, 77–78.

¹¹ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках / М. Посівнич. – Львів, 2010. – С. 39–42.

С. Ленкавського “Суверенна Україна та революція”; С. Охримовича “Причини невдач наших визвольних змагань”¹².

На Конгресі створено військову комісію, в якій брали участь генерал М. Капустянський; полковники: Є. Коновалець, К. Плохий, М. Сціборський, Л. Костарів; сотники: Р. Ярий, Т. Пасічник-Тарнавський; четар О. Згорлакевич і хорунжий Я. Герасимович. У результаті їхньої роботи комісія виробила основні засади військової політики ОУН: “1. Організація української військової сили буде поступово розвиватися, а її форма мінятися відповідно до трьох етапів політичного стану України: ворожої займанщини, національної революції, державного закріплення.

2. В обставинах ворожої займанщини підготовку українських народних мас до збройної боротьби, а зокрема – підготовку організаторів та вишколених провідників, перебере окремих військовий осередок.

3. Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний нарід, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави.

4. Оборону упорядкованої держави перебере єдина, регулярна, надклясова, національна армія і фльота, що враз з територіальними козачими частинами будуть збудовані на підставі загальної військової повинности”¹³.

Також було зазначено, що в перспективі: “Для всебічного захисту життєвих інтересів нашої держави необхідно сформувати постійну регулярну армію і фльоту на таких принципах:

а) Українська озброєна сила мусить бути побудована на засадах сучасної воєнної (техніки) науки та досвіду.

б) Необхідно також узгляднити відмінності нашого народу та взагалі ситуацію (кількість населення, національні традиції та особливості, економічний стан, культурний рівень та, нарешті, наші завдання та цілі).

в) Мілітаризація населення та усього народу для рішучої боротьби.

Отже, армія мусить бути: єдиною, регулярною, надклясовою та побудована по принципу територіального комплектування”¹⁴.

Для виконання поставлених Конгресом українських націоналістів завдань у військовій сфері, Провід ОУН весною 1929 р. у Празі скликав конференцію військових старшин, на яку прибули генерали: М. Капустянський, М. Омелянович-Павленко, В. Курманович, А. Кравс; полковники: Є. Коновалець, Р. Сушко, А. Мельник, М. Сціборський; сотники: Р. Ярий, О. Сенік; хорунжий В. Мартинець. У результаті дискусії прийнято рішення провести масовий військовий вишкіл членів ОУН і видавати журнал “Військовий Вісник”. Виконуючи постанови конференції, військовий штаб організації створив три військові центри: в Парижі (очолював генерал М. Капустянський), в Голландії (керівник, колишній аташе УНР у Франції, полковник В. Колосовський), у Відні (полковник Р. Сушко). Паризький центр координував дію усіх осередків, опрацювання планів військових дій у трьох періодах визвольної боротьби, постачання

¹² Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. – 3-тє вид., доп. – Київ, 2007. – С. 76.

¹³ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / [упоряд. В. Муравський]. – Львів, 2006. – С. 290.

¹⁴ Там само. – С. 159.

науково-дослідної та військової літератури, зв'язки з українськими комбатанськими організаціями в еміграції та на рідних землях.

Серед оунівців поширюється література відповідного військового спрямування. Чільні діячі ОУН здійснюють поїздки до Північної Америки, де заручаються політичною, матеріальною та моральною підтримкою в середовищі української діаспори. Збираються кошти і формується фонд для майбутньої української армії. Щодо перспектив військового будівництва, то тут серед членів ОУН існували дві позиції. Перша, яку підтримували емігранти, стверджувала, що українська революційна армія буде творитися як регулярна на території інших держав; друга – її обстоювали крайовики – наголошувала, що національну армію необхідно створити на території Західної України. Голова ОУН полковник Є. Коновалець намагався поєднати обидві позиції.

Вступна доповідь Голови ПУН: “Підтримувати в середніх скупченнях української еміграції вояків Української Армії, у виробленні серед них духу військовості та внутрішньої дисципліни. Наші бойові організації на Західних Землях і Волині тісно зв'язані за моїм посередництвом взглядно представниками Проводу в Берліні та Ковні з генштабами тих країн, котрі в більшій чи меншій мірі забезпечують їм військовий вишкіл на місці після модерної військової науки та озброєння для сучасного діяння і в будучині. В сучасний мент при обох штабах вишколюються старшинська кадра будучої Української Армії та загони розвідників, котрі вже тепер з успіхом працюють на теренах розположення ворожих військ. В Південній Америці лейтенант німецького генерального штабу Йоганн Ляндгофф, ствердивши бойовий стан наших організацій, приступив з генералом Курмановичем до організації правильних військових”¹⁵.

Керівництво ОУН доволі реально оцінювало хід міжнародних подій. Так, ще весною 1929 р. під час перебування у США Є. Коновалець говорив: “...про неминучість другої світової війни, до якої наш народ мусить бути відповідно приготований”¹⁶. У листуванні з полковником Романом Дашкевичем у серпні 1931 р. він стверджував, що на Польщу нападуть Росія і Німеччина, тоді українцям в еміграції необхідно буде творити офіцерські кадри, а у краю розпочати терористично-диверсійну акцію проти поляків¹⁷. У 1937 р. голова ОУН передбачав: “Війна неминуча за яких два-три роки. Німецько-італійська вісь намітила розібрати Советський Союз і якщо Гітлер не збожеволіє з його імперіалізмом Великої Німеччини, то Україна матиме автономію і своє військо”¹⁸.

Ці думки полковника Є. Коновальця поділяв відомий військовий стратег, член Проводу ОУН, генерал М. Капустянський. Він ще в середині 1930-х років аргументовано говорив про плани Москви та Берліна у прогнозованій війні. Вважав, що насамперед буде зруйнована Польща, а українська проблема вирішиться завдяки організованій революційно-визвольній акції¹⁹. Основну увагу ОУН приділяла

¹⁵ Марчук І. Методика вивчення архівних джерел з історії ОУН та УПА на Волині: з досвіду дослідника / І. Марчук // Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 155.

¹⁶ Задорецький П. Фрагменти з діяльності полк. Є. Коновальця за часів його поїздки по Америці / П. Задорецький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 836.

¹⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 17.

¹⁸ Цит. за: Бачина-Бачинський С. Євген Коновалець у Женеві: Витяг із щоденника / С. Бачина-Бачинський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 745.

¹⁹ Капустянський М. Українська збройна сила й Українська національна революція / М. Капустянський. – Саскатун: “Новий Шлях”, 1936. – С. 33.

питанню підготовки кадрів до майбутньої війни. Для цього в еміграції здійснюється мобілізаційний облік військових старшин, на західноукраїнських землях відбувається масовий вишкіл молоді, проводиться збір коштів серед діаспори США та Канади, йде активна закупівля зброї, боєприпасів, військової амуніції.

Вже у другій половині 1930-х років військова референтура Краєвої Екзекутиви (КЕ) ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) під керівництвом Василя Сидора створила окремі повстанські бойові відділи, які склалися з розконспірованих оунівців, які, переходячи від репресій польських властей, повністю переходили в підпілля, “у ліс”, і проводили рейди по Волині й Поліссі, виконуючи по дорозі різні саботажні акції чи атентати на польських поліціантів. Першу таку групу під назвою “Вовки” у складі 25 бойовиків очолював Василь Макар. На думку знаного дослідника ОУН Петра Мірчука, “їх можна вважати за предвісників відділів УПА”²⁰.

Наступний етап збройного опору окупантам України оунівці розпочали на зламі 1938–1939 рр., коли із Західної України на Закарпаття КЕ ОУН зуміла перекинути близько 2 тис. бойовиків, які поповнили ряди оборонців Карпатської України. Незважаючи на поразку від переважаючих сил угорської армії та польських диверсантів, набуто розуміння розкладу сил в Європі, також здобуто досвід збройного протистояння, який став у пригоді в роки Другої світової війни.

Реально оцінюючи міжнародне становище напередодні нової світової війни, оунівці мали певну надію на військово-політичні кола Німеччини та інших країн, які розуміли та лояльно ставилися до питання відновлення державності України.

Шеф Абверу В. Канаріс планував допомогти оунівцям розгорнути повстання в тилах польської армії. Для цього дав згоду на вишкіл невеликого військового загону з українців у складі німецької армії. Влітку 1939 р. біля Відня, у с. Зауберсдорф, на військово-збірному пункті ОУН почалося навчання близько 600 українських військовиків (т. зв. “борців за волю”). Це були українські націоналісти, які перебували в еміграції, також звільнені з полону січовики Карпатської України. Вишкіл проводили німецькі інструктори, а загальний нагляд здійснювали члени ПУН – Р. Ярій, Я. Барановський, генерал В. Курманович. Окрім загальновійськової підготовки, українських військовиків навчали поліцейній справі, водінню автомобіля та мотоцикла. Німці не планували використовувати Український легіон безпосередньо у воєнних діях, йому лише відводили роль допоміжної робочої частини.

Натомість націоналісти вважали: “Зближається німецько-польська війна і ми українці маємо підготовлятися до партизанської війни з поляками”²¹.

У краю оунівці заготовляють зброю та боєприпаси, в листівках закликають західноукраїнське громадянство до всенародних революційних виступів²². Між українцями та поляками доходить до відкритих збройних сутичок. Акції українських націоналістів були такими сильними, що польська поліція змушена визнати:

²⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН ... – С. 350.

²¹ Пелех Т. Мої молоді літа у вирі боротьби (Спогади члена ОУН–УНС–УПА) / Т. Пелех. – Мюнхен; Торонто: Українське видавництво, 1988. – С. 54–55.

²² Центральний історичний державний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1091. – Арк. 1; Спр. 1096. – Арк. 2; Спр. 1073. – Арк. 1.

“Людина тут непевна свого життя ані години”²³. А польський посол у сеймі Вагнер зазначав: “Українська суспільність вважає національними героями діячів ОУН”²⁴.

З початком німецько-польської війни в авангарді німецьких військ просувався Український легіон у складі 200 військовиків під командування полковника Романа Сушка. Він одержав назву ВВН (із німецької аббревіатури – “Берг Бауерн Гільфе” – “допомога верховинцям”). Також називали – Військові відділи націоналістів (ВВН). В оперативно-тактичному плані належав до 14-ї армії генерала Ліста з групи армій “Південь”, якими командував фельдмаршал Рунштед. ВВН рушив із території Словаччини на Сянок–Турку–Ліско. Згодом окремі групи легіону дійшли до Стрия, Самбора та Львова. Вони брали участь в арештах польських воїнів із розгромлених німцями частин, допомагали у збереженні порядку на місцях, контактах з місцевим населенням, встановленні військової адміністрації тощо. Так, у Самборі їм вдалося захопити архів місцевої поліції, в якому містилися відомості про боротьбу репресивних органів Польщі з ОУН.

На початку війни націоналістичне підпілля в поширюваних листівках закликає західноукраїнське громадянство до всенародних революційних актів²⁵. Близько тисячі оунівців, підготовлених у спеціальних підпільних таборах, вступали у збройні сутички з поляками, роззброювали військових та поліцаїв. Масштабного повстання не відбулося, але націоналістам вдалося захопити велику кількість зброї, боєприпасів та різної військової амуніції, також була низка спроб встановити свою владу на місцях.

Розкол ОУН 1940 р. послабив позиції українських націоналістів, але незважаючи на це, Революційний Провід (РП) на чолі з С. Бандерою інтенсифікує військову підготовку членства у спеціальних старшинських та підстаршинських школах, що діяли на території Генерального Губернаторства (ГГ). Тут вишкіл проходили старшини, які здобули військові знання в польській армії, учасники боїв на Закарпатті, відпущені німцями з полону українці, що брали участь у німецько-польській війні. На початку 1941 р. С. Бандера дав завдання Р. Ярому встановити контакти з представниками Абверу та Верховного командування Вермахту (ВКВ). Внаслідок переговорів німці погодилися підготувати близько 700 бойовиків у складі батальйонів “Нахтігаль” (очолив сотник Роман Шухевич) і “Роланд” (очолив майор Євген Побігуший). Ці військові загони одержали назву – Дружини українських націоналістів (ДУН). В укладеній угоді оунівців із німцями зазначено, що ці військові формації у складі ВКВ, створені для боротьби за суверенітет України; воїни складають присягу на вірність Українській державі, а не Німеччині; командирами будуть українські старшини, а німецькі офіцери здійснюватимуть лише загальний нагляд; українці будуть задіяні тільки на Східному фронті.

На II Великому Зборі (Краківському) ОУН(б) у квітні 1941 р. були затверджені військові постанови. У них вказувалося: “1. Для здійснення своїх цілей ОУН організує й вишколює власну військову силу.

2. Завданням військової сили ОУН є: а) зорганізувати й перевести збройну боротьбу ОУН за перемогу Української Національної Революції й здобуття

²³ Макара Б. Береза Каргузська / Б. Макара. – Торонто, 1956. – С. 113.

²⁴ Новий Час. – 1939. – 17 січня.

²⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1073. – Арк. 1

Української Держави; б) бути пробоевою силою й опорою ОУН у цілій її боротьбі; в) бути ядром Української Армії в Українській Державі.

3. В часі політичного поневолення ОУН організує при допомозі військового штабу ОУН на всіх українських землях і за кордоном військові осередки, виховує й школить військових провідників-організаторів та військових фахівців, організує й школить військові кадри, кермує й координує цілістю військової роботи та опрацьовує воєнні плани, узглядноючи кожночасне політичне положення...

4. У збройному зриві ОУН організує й веде до боротьби всіх українців без огляду на їх політичні переконання²⁶.

Для реалізації цих завдань РП ОУН(б) розгорнув інтенсивну військову підготовку своїх кадрів. Був організований Крайовий військовий штаб, який очолив Дмитро Грицай. Усі члени ОУН, що перебували на території ГГ, пройшли військовий вишкіл. На противагу ПУН крайовики ще до початку Другої світової війни постійно змушені були дбати про свою безпеку в умовах підпілля. Тому ще в лютому 1939 р. була сформована референтура Служби безпеки (СБ) як необхідний контррозвідувальний орган для захисту членства організації від репресій польських спецслужб і радянських диверсантів. Згодом, перетерпівши реорганізацію, СБ ОУН(б) очолив Микола Арсенич. Перед СБ Революційний Провід поставив низку завдань: 1) протидія діяльності агентури НКВС і Гестапо; 2) охорона провідних членів ОУН(б); 3) контроль за дотриманням конспірації; 4) підтримка внутрішньої безпеки; 5) розвідка і контррозвідка; 6) організація диверсій; 7) розслідування кримінальних злочинів, які скоїли члени ОУН(б) тощо²⁷.

Також есбісти пильно стежили за діяльністю ОУН(м), яких бандерівці називали “мірошниками”. Напередодні німецько-радянської війни обидві ОУН активно готувалися до воєнних дій. Мельниківці планували використати українську військову еміграцію як кадри майбутніх національних збройних сил. Вони посилали своїх членів на службу до німецької армії як перекладачів та різних функціонерів військової адміністрації. Бандерівці ж домоглися дозволу на підготовку двох батальйонів у складі Вермахту. Також перед початком воєнних дій обидві організації підготували похідні групи, які мали завданням в авангарді німецьких військ увійти на українські землі, очолити повстанські акції проти окупаційної радянської влади, в результаті чого створити цивільну адміністрацію на місцях і в такий спосіб сприяти відновленню української державності.

“Спеціальний відділ «Нахтігаль»” (“Соловей” – німці його так назвали, заслухавшись прекрасним співом українських вояків), або північна група ДУН, проходив військовий вишкіл у м. Нойгаймер. Тут на початку травня 1941 р. зібрали 330 військовиків, які пройшли підготовку на старшинських курсах і в загонах “Веркшутцу” й “Арбайтдінсту”. Обмундирування та озброєння відповідало піхотній частині Вермахту. Командиром із німецької сторони був д-р А. Герцнер, з української – сотник Р. Шухевич, представником Абверу – оберлейтенант Т. Оберлендер. Відділ склався з трьох сотень, якими командували німецькі інструктори. Вишкіл

²⁶ Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: зб. док. – Мюнхен, 1955. – С. 37–39.

²⁷ *Ишук О.* Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН / О. Ішук, В. Огороднік. – Коломия: Вік, 2010. – С. 50–53.

проводився дуже інтенсивно, основну увагу приділяли польовим заняттям та тактиці ведення міських вуличних боїв. 18 червня бійці “Нахтігалью” були перекинуті під м. Перемишль, де у складі батальйону “Бранденбург-800” мали наступати на Львів. Військове формування “Бранденбург-800” почали створювати ще в жовтні 1939 р. під контролем Абверу переважно з т. зв. “фольксдойчів” (балтійців і поляків німецького походження). Вони повинні були виконувати диверсійні функції в тилу ворожих військ. Групу “Нахтігаль” планували використати не так для військових цілей, як здебільшого для пропагандистської роботи з місцевим населенням²⁸.

Виступаючи у похід, українські дружинники мали національні відзнаки: синьо-жовті стрічки на барчиках. На початку німецько-радянської війни українські воїни займалися охороною важливих об’єктів, складів, громадських установ м. Львова, в який прибули проти ночі на 30 червня. Бійці “Нахтігалью” разом із похідними групами оунівців сприяли проголошенню Акту відновлення Української держави та створенню Українського державного правління (УДП) на чолі з Я. Стецьком. 7 липня батальйон відбув зі Львова на Вінницю, де у складі альпійської охоронної дивізії брав участь у боях в районі Браїлова. Українські воїни згадували, як червоноармійці виглядали смертниками: “...дійшовши до бункрів, застали ми їх позамиканими на колодки, – або боротися, або згинути”²⁹. Воїни батальйону сприяли створенню на місцях української адміністрації та проводили націоналістичну пропаганду. 13 серпня “Нахтігаль” одержав наказ повернутися до Нойгаймера.

Організація “Роланд”, або південний легіон ДУН, чисельністю 350 бойовиків проходив вишкіл у с. Зауберсдорф біля Відня. Його організацією займалося бюро ОУН(б) у Відні під керівництвом Р. Ярого. Особовий склад був сформований з оунівців, українських студентів з Австрії та колишніх військовиків-українців польської армії. З українського боку батальйон очолював майор Євген Побігущий. Інструкторами вишколу були німці та українські старшини. Озброєння таке саме, як і в північному батальйоні, – легка піхотна зброя. У червні 1941 р. “Роланд” відбув до Румунії, де у складі 11-ї армії одержав завдання на початку війни просуватися на Південь України для підтримки німецьких військ, охорони шляхів постачання продовольства, допомоги в евакуації військовополонених, охорони промислових і транспортних об’єктів. Фактично батальйон дійшов до району м. Дубосари, а 14 серпня повернувся до Румунії, де і був розформований.

Очевидно, що військові формування “Нахтігаль” і “Роланд” діяли у складі німецької армії суто формально, як допоміжні загоны. Фактично Дружини українських націоналістів не належали до німецьких збройних сил, адже присягу склали на вірність Україні, а не Німеччині. Вони підпорядковувалися Революційному Проводові ОУН, носили синьо-жовті пов’язки та стрічки. ОУН поклала на них такі обов’язки: допомагати проходженню похідних груп націоналістів українською територією, створювати українську адміністрацію на місцях, служити єднальною ланкою між українською владою та німецькою армією, сприяти відновленню української державності, стати зародком майбутніх національних збройних сил. Невдовзі вони були зняті з фронту і розформовані: “Німецька нацистська партія вірила, що німецька армія скоро розгромить ССРСР і німцям не потрібно буде чужого війська до помочі. Але німецькі військові

²⁸ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943 / М. Кальба. – Львів, 1999. – С. 23–31.

²⁹ У лавах дружинників: Спогад учасників / [ред. М. Кальба]. – Денвер, 1982. – С. 29.

кола думали інакше. Вони вважали, що треба дати волю поневоленим народам і тоді ці поневолені народи в союзі з Німеччиною допоможуть розгромити большевицьку імперію. Проте Гітлер і його партійці не прислухалися до голосів німецького генералітету в своїх божевільних планах творення тисячолітнього Райху на Сході Європи³⁰.

З розгортанням німецько-радянської війни озброєні українські націоналісти вступають у відкриті збройні сутички з радянськими військами, що відступають, також організують місцеве населення для створення українських адміністрацій на місцях. Незважаючи на негативну реакцію нацистської окупаційної влади, яка просувалася за військами, оунівцям вдалося поширити державницькі заходи на значну територію. У численних відозвах, що поширювалися серед населення, наголошувалося: «ОУН проголосила на приказ Провідника Степана Бандери, Відновлення Української Держави, й створення першого Тимчасового Уряду з Ярославом Стецьком на чолі, з тимчасовим осідком у Львові. Й знову від 23 літ, від пам'ятного 22 січня 1918 р. заграли дзвони воскресну пісню українського народу, залунали грімко слова маніфесту ОУН: своя Держава, свій Уряд, своя влада, своя земля, Україна для українців³¹».

Крайовий провідник ОУН(б) на ЗУЗ Іван Клімів («Легенда») доповідав у листі до Степана Бандери, що «на всіх 200 районів в ЗУЗ цілком нами обсажені, мельниківці мають лише мостиський, рогатинський та турківський. На західноукраїнських землях у 3 300 станицях ОУН налічується 20 тис. націоналістів, неохоплених осель є 1 300. В Кам'янець-Подільську (провідник Нарольський) до 20 організованих станиць. У Вінниці до 100 станиць. У Києві: група письменників (зв'язкові Стефанік і Головка) до 20 людей, група робітників й інтелігенції до 80 осіб. Дніпропетровськ – робітничі групи. Харків – до 200 членів.

Проголошено самостійність і встановлено українську владу в 213 районах.

На Буковині проголошено самостійність і встановлено владу у Вижиницькій та в Хотинській округах (до 150 осель).

Були бої: Луцьк – партизанський відділ до 300 людей. Тернопіль до 600. Дубно – билися три дні. Лопатин, Козова. Теребовля. Було 100 боїв. Поки прийшли німці, то українська влада вже функціонувала. В боях з енкаведистами впало 500 чол. 9 тис. членів ОУН розстріляних по тюрмах. На 5 тис. арештованих: членів ОУН – сипало не більше 100 людей, а призналися не більше 500.

На 700 людей обскочених чекістами здалося не більше 20. Решта знало тільки одне: «Не вміємо руки вверх». Жінки розсаджували себе гранатою (Жовківський район)».

1 вересня 1941 р. у відозві «Український Народе!» було зазначено, що «Провід Організації Українських Націоналістів проголосив на всіх Українських Землях заіснування:

Самостійної Соборної Української Держави.

Та цю самостійність треба відстояти в боях. На наказ Степана Бандери, на наказ Краєвого Проводу ОУН вийшли в перші колони боєвиків – жовніврів Української Національної Революції. Перші її стежі. Вони вже б'ються з ворогом:

...Ставай в лави Української Національної Армії.

³⁰ *Побігуций С.* Мозаїка моїх споминів / С. Побігуций. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2002. – С. 55.

³¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 11.

Народе. Переймай в свої руки всі уряди. Всю владу, твори основи своєї Української Державної Влади.

Твори Українське військо. Українську Державну міліцію, переймай в свої руки транспорт, господарство, школи, все державне господарство, культурне життя”³².

Начальний командант української революційної армії “Легенда” видав наказ: “Всім Українським стихійно створеним боєвим групам, повстанчим відділам і загонам негайно підпорядкуватися Командуванню Української Революційної Національної Армії та передати в дальше розпорядження її все військове майно і засоби.

Дальше самочинне творення збройних військових відділів заборонено. До тих, Українців, що не виконують цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці”.

Також лейтенант “Легенда” як начальний вождь української революційної армії наказував:

“Українська Національна Армія перебирає на свою руку

а) Оборону Кордонів Української Держави перед зовнішнім ворогом, та збройну боротьбу проти ворога.

б) Забезпечу діяння Української Державної влади.

в) Охорону життя, праці і майна всіх громадян Української Держави”.

Також передбачалося створення українських повітряних військ та української панцерної зброї.

Німецьку армію треба вважати союзницькою, допоки вона веде бої. Створити свою сильну армію, щоб потім спільними силами приступити до поділу світу, до його впорядкування.

“Жовніри Української Національної Армії вберуть однострої, що остають по розбиткам Красної Армії. На руках вище ліктя лівої руки пришита синя опаска (10 мм ширини) зі золотим написом «Українське Військо».

Старшини й підстаршини носять жовто-сині опаски з Тризубом.

Присяга – нації, урядові і ПУН.

Військовий вишкіл проводять німецькі інструктори.

Також функціонує Українська Жандармерія і Трибунал.

По всіх містах і селах відділи Української національної Оборони «Січові стрільці» – вартова служба...

...тільки меч – а не слова дадуть нації права”³³.

Ті настанови РП ОУН(б) почали втілювати в життя. Так, “Перший Курінь Українського війська ім. Холодного Яру”, утворений 27 липня 1941 р. у Рівному на святі Української державності: “По святі Перший Курінь зайняв на казарму один із міських будинків. Зараз на другий день приступив до підстаршинського вишколу. Вже першого дня постаралися ліжка, сінники, коци і простирадла. Постаралися полеву кухню, запаси харчів, білля. Всім пошили мазепинки. Почалися вправи. Вправляє Перша Сотня 120 людей. Командант Куреня друг Остап. Вишкільні: Федорович, Сірко, Ципко, Мельник. Курінь вправляє 5 днів”³⁴.

³² ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 1–4.

³³ Там само. – Спр. 41. – Арк. 1–13 зв.

³⁴ *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни: нові док. і матер. / В. Сергійчук. – Київ: Дніпро, 1996. – С. 232.

Особливе занепокоєння нацистських спецслужб спричинила активність ОУН(б). Так, 20 серпня 1941 р. було поінформовано: «Українська банда з 20–30 осіб бешкетує у районі Пінська. Вона сильно непокоїть околиці міста, виступаючи з гаслами: «Геть німецьку адміністрацію! Ми хочемо вільної України без німців, без поляків, без росіян!»³⁵. Вже в той час, коли німецькі збройні сили вели наступальні операції проти відступаючих частин Червоної армії, в наказі ОУН ч. № 3, датованому 25 серпня 1941 р., видно, що оунівці особливу увагу звертають на Рівне, Луцьк, Берестя, Пінськ, Житомир, де 1 100 організованих станиць ОУН на ПЗУЗ; 30 юнацьких шкільних груп, 5 військових шкіл – до 3 тис. людей. Вказано, що «9000 розстріляних членів ОУН по тюрмах, впавших в бою з москалями 500». Витала ідея мобілізувати 200 тис. вояків із Волині й Полісся³⁶. Також ОУН(б) намагалася досягнути своєю революційною дією Східноукраїнські землі, шляхом поширення похідних груп. 31 серпня у Василькові на Київщині Гестапо заарештувало групу ОУН у кількості 20 осіб (В. Кук, Я. Старух, Д. Мирон, Й. Позичанюк, П. Сак, І. Чинченко, Т. Онишкевич та ін.), які добиралися до столиці, щоб там оголосити про відновлення Української держави. 15 вересня в Берліні кинута до тюрми очільників ОУН: С. Бандеру, Я. Стецька, В. Стахова, І. Габрусевича, Р. Ільницького, О. Антоновича, О. Тюшку, Н. Процика та ін. Одночасно у Львові взято під варту членів УДП: Д. Яцвіа, І. Равлика, А. П'ясецького, а також оунівців: С. Ленкавського, М. Климишина, Л. Ребета, Я. Горбового, Я. Рака та ін.³⁷. Усього в Україні, Німеччині, Чехії та інших окупованих країнах німці заарештували близько 1,5 тис. українських націоналістів³⁸. Решта членів ОУН(б) перейшли у глибоке підпілля і на вересневій конференції вирішили готувати збройне повстання проти німецької окупаційної влади. Під час підготовки проводилася масова пропагандистсько-агітаційна акція серед українського громадянства з метою популяризації ідеї державності України; складалася зібрана на полях битв зброя, боєприпаси, військова амуніція та створювалася база бункерів і криївок із запасами продовольства, медико-санітарних засобів тощо; проводився вишкіл молодих кадрів³⁹.

Тотальній мілітаризації українського населення сприяла розбудова по всій країні мережі відділів Української народньої міліції під керівництвом визначного оунівця Івана Равлика. У вересні 1941 р. вона була переформатована в Українську допомогову поліцію, яка весною 1943 р. організовано поповнила ряди УПА. Також почали творитися військові школи: старшинська біля Великих Мостів під командою сотника Дмитра Грицяя; підстаршинська в Поморянах під командою поручника Василя Івахова; підстаршинська в Рівному під командою підполковника Леоніда Ступницького; підстаршинська біля Радехова під командою поручника Осипа Карачевського; військова школа в Луцьку під керівництвом поручника

³⁵ Косик В. Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943: Дослідження методів боротьби / В. Косик. – Львів, 2009. – С. 132.

³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3835. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 49–50.

³⁷ Кук В. Відновлення Української Держави / В. Кук // Національно-визвольна боротьба 20–50-х років ХХ ст. в Україні. – Київ; Львів, 1993. – С. 56.

³⁸ Косик В. Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН ... – С. 133.

³⁹ Бедрій А. ОУН і УПА / А. Бедрій. – Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська Центральна інформаційна Служба, 1983. – С. 20–22.

Вірлика. Вже на початку січня 1942 р. розпочинає діяльність школа військових кадрів “Тигри” в Карпатах, в якій тисячі членів і прихильників ОУН здобули підставовий військовий вишкіл⁴⁰.

У квітні 1942 р. на II Конференції ОУН було прийнято концепцію ведення двофронтової боротьби: проти нацистського окупаційного режиму і проти більшовизму. Навесні 1942 р. оунівці на території Берестейщини, Рівненщини, Ковельщини створюють сітку Самооборонних кущових відділів (СКВ), для оборони місцевого населення від нападів німців, поляків та радянських диверсантів. Улітку того ж року вирішено перейти до активної оборони-спротиву проти окупантів. Вже в жовтні 1942 р. у Дивинському повіті на Берестейщині діяла військова сотня ОУН під команду Сергія Качинського (“Остапа”). У листопаді в Луччині – повстанська сотня ОУН під команду Івана Перегійняка (“Довбешки” “Коробки”). Третя сотня в околицях Колки–Степань – командир Ярема. У Пустомейських лісах – сотня Дороша, на Крем’яниччині – сотня Крука. Усі вони підлягали військовому референтові КП ОУН на ПЗУЗ В. Івахову (“Росові”). У грудні 1942 р. Провід ОУН(б) доручив КП ПЗУЗ переорганізувати всі сотні ОУН в Українську повстанську армію⁴¹. Її очолив КП ОУН на ПЗУЗ Дмитро Клячківський (“Клим Савур”). Упродовж 1943 р. УПА поширює свою діяльність на 12 областей України, її ряди поповнюють загони української поліції, галицької Української народної самооборони, загони бульбівців та мельниківців, колишні червоноармійці не лише української національності. У листопаді 1943 р. Головним командиром УПА стає Роман Шухевич (“Тарас Чупринка”), який закінчив структурізацію національних збройних сил. Так, ОУН(б), незважаючи на численні втрати активу на початку Другої світової війни, зуміла мобілізувати українців на збройну боротьбу під гаслом: “Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за неї!”. Основним орієнтиром діяльності українських націоналістів у повстанській боротьбі була єдина мета: “Воля народам, воля людині!”. Збройний спротив довелося вести проти нацистів і більшовиків, а також шовіністично налаштованих польських боївків, угорських та румунських військ.

Лише завдяки ґрунтовній всебічній підготовці західноукраїнського загалу в міжвоєнний період, правильно обраній тактиці ведення підпільної діяльності напередодні та на початку світової війни, оунівцям вдалося поширити національну ідею відновлення державності на всі українські етнічно-історичні землі: від Полісся до Криму, від Закарзоння до Кубані. Це стало можливим тому, що їхні ідейні постулати та збройний чин були зрозумілі та підтримані кожним українським патріотом. Тому жорстока нерівна боротьба з могутніми тоталітарними режимами тривала й після закінчення війни, що врешті дало право українській нації, за майже півстоліття, зайняти гідне місце серед світових народів. Популяризація діяльності УПА у країні та за її межами сприятиме усвідомленню справедливості та доцільності боротьби українських націоналістів, що призведе до успішної розбудови й утвердження державності України, зростання гідності та добробуту українського народу.

⁴⁰ Сергійчук В. Український здвиг. Прикарпаття. 1939–1955 / В. Сергійчук. – Київ, 2005. – С. 103.

⁴¹ Бедрій А. ОУН і УПА ... – С. 25–27.

Ihor Havryliv. On the formation of the Ukrainian Insurgent Army

The article analyses historical and secondary sources on the process of formation of the Ukrainian Insurgent Army in the years of World War II. It focuses on military and political activities of the Organisation of Ukrainian Nationalists in the interwar period and at the beginning of world conflict, which led to the formation of the Ukrainian national armed forces that struggled against all oppressors of Ukraine.

Key words: the UPA, the UNO, World War II, the national liberation movement, military training.

Игорь Гаврылив. К вопросу создания Украинской повстанческой армии

На основе исторических источников и исследований проанализирован процесс становления в годы Второй мировой войны Украинской повстанческой армии. Указано на военно-политическую деятельность ОУН в межвоенный период и в начале мирового конфликта, что привело к образованию национальных вооруженных формирований, которые вели ожесточенную борьбу со всеми поработителями Украины.

Ключевые слова: УПА, ОУН, Вторая мировая война, национально-освободительное движение, военная подготовка.